

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΑΓΩΓΗ
«Η ΚΑΤΗΧΗΣΗ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΕΚΚΛΗΣΙΑ»

Από το βιβλίο του κ. Ιωάννη Κογκούλη

ΚΑΤΗΧΗΤΙΚΗ ΚΑΙ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ

Εκδόσεις Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2005⁴, σσ. 128–131, 134–156

Γ' ΕΞΑΜΗΝΟ
ΙΕΡΑΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΑΕΑΑ

ΣΥΝΔΙΔΑΣΚΩΝ: π. ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΔΙΑΜΑΝΤΟΠΟΥΛΟΣ

2024-2025

Η Κατήχηση στην αρχαία Εκκλησία

ΜΕΡΟΣ Α'

Η ΚΑΤΗΧΗΤΙΚΗ ΚΑΙ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ

ΩΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΣ ΚΛΑΔΟΣ

ΟΙ ΣΤΑΘΜΟΙ ΣΤΗΝ ΚΑΤΗΧΗΤΙΚΗ ΚΑΙ
ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΣΚΕΨΗ ΚΑΙ ΠΡΑΞΗ

ΚΑΙ ΟΙ ΜΕΘΟΔΟΙ ΕΡΕΥΝΑΣ ΤΗΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β'

ΒΑΣΙΚΟΙ ΣΤΑΘΜΟΙ ΣΤΗΝ ΚΑΤΗΧΗΣΗ ΚΑΙ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ
ΑΓΩΓΗ

ΣΗΜΕΙΑ 3δ, 4α, 4β3–4ζ (σελ. 128–131, 134–156)

3. Η Καινή Διαθήκη ως η βάση της Κατηχητικής και Χριστιανοπαιδαγωγικής διακονίας

δ) Κατηχητική δραστηριότητα στους αποστολικούς χρόνους

Είσοδος πιστών με Βάπτισμα

Πρώτα χρόνια: σύντομη κατήχηση

Αργότερα ανάγκη πληρέστερης διδασκαλίας

Πάντα με «ὁμολογία πίστεως» (κατηχητική διδασκαλία)

Όχι σαφείς μαρτυρίες για περιεχόμενο και μορφή ομολογίας

Πράξεις Αποστόλων: Κατήχηση ακροαματική και ερωτηματική (Πρξ. 2:17 και 37 ή 31, 34, 36· 10:33· 16:30)

Περιεχόμενο: ανάλογα με ακροατήριο (Ιουδαίοι-Εθνικοί)

Έναρξη κατήχησης με διδασκαλία για ύπαρξη ενός και μόνου Θεού, έλεγχος ειδωλολατρίας, τέλος: Ιησούς Χριστός ως λυτρωτής

Πρότυπο: διδασκαλία Απ. Παύλου στην Αθήνα (Πρξ. 17:20)

Πρὸς Ἑβραίους: Κατηγορηματική (λόγος για προκαταρκτική διδασκαλία: «στοιχεῖα τῆς ἀρχῆς τῶν λογίων τοῦ Θεοῦ», 5:12)

Στοιχεία διδασκαλίας με σχήμα:

α) μετάνοια και πίστη

β) διδαχή για Βάπτισμα

γ) επίθεση χειρῶν

δ) ανάσταση νεκρῶν

ε) κρίμα αιώνιον

Διδαχὴ τῶν δώδεκα Αποστόλων (ΒΕΠ 2, 215–220): περιεχόμενο διδασκαλίας μεταποστολικῆς εποχῆς (συγγραφή: 70 – 300 μ. Χ.)

Α΄ μέρος: ακροαματική (ὄχι περί πίστεως, αφού προϋποτίθεται, εφόσον προηγείται αποκήρυξη ειδωλολατρίας)

Έξαρση συνάφειας Δόγματος και Ηθικῆς

Η ἴδια συνάφεια και στον Ιουστίνο:

Βαπτίζονταν «ὅσοι αν πεισθῶσι και πιστεύωσι ἀληθῆ ταῦτα (Διδαχὴ πίστεως) ... και βιοῦν οὕτως δύνασθαι (Διδαχὴ ηθικῆς), PG 6, 327–440.

Θεωρία (Lengeling, 1976, 142): Ὑπαρξη συμβόλου πίστες επί Ιουστίνου (πρώτη διάρθρωση θεσμοῦ κατηχουμένων)

4. Η Κατήχηση στην Ανατολή από τους μεταποστολικούς χρόνους και ειδικότερα από την περίοδο των διωγμῶν μέχρι και την πτώση της Ρωμαϊκῆς Αυτοκρατορίας

α) Ο θεσμός των ἐνήλικων κατηχουμένων

1. Βασικοί λόγοι αναγκαιότητας της κατηχητικῆς διδασκαλίας των ἐπιθυμούντων να εἰσέλθουν στην Εκκλησία ἐνήλικων

Έναρξη διωγμῶν σε ιουδαϊκά περιβάλλοντα

Επίσημη κήρυξη και καθιέρωση ως επίσημη αντίδραση της ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας εναντίον Χριστιανισμού

Έναρξη με Νέρωνα (54–68), συνέχιση με Δομετιανό (80–96)

Ιδιότητα Χριστιανού ως αδίκημα: επί Τραϊανού (98–117)

Περίοδος διωγμών και αδυναμία αντοχής Χριστιανών > ανάγκη καλύτερα οργανωμένης Κατήχησης (συστηματοποίηση, μακροχρόνια)

Είσοδος μόνο με συναισθηματική φόρτιση όχι εγγύηση παραμονής χωρίς κατήχηση, μάλιστα εν όψει διωγμών (αποτέλεσμα: άρνηση)

Ιουστίνος (*Α' Απολογία*): Ένταξη Χριστιανών: «ὅσοι ἀν πεισθῶσι καὶ πιστεύωσι ἀληθῆ ταῦτα τὰ ὑφ' ἡμῶν διδασκόμενα καὶ λεγόμενα εἶναι», *PG* 6, 420, διδάσκονταν να ζητήσουν από Θεό άφεση αμαρτιών μέσω προσευχής και νηστείας

Υποδοχή εκ μέρους Εκκλησίας επίσης με προσευχή και νηστεία > καθοδήγηση στο άγιο Βάπτισμα

Έπειτα οι βαπτισθέντες στη σύναξη πιστών > προπαρασκευή για Ευχαριστία (προσευχή, ασπασμός)

Τέλος: «ή διάδοσις καὶ ἡ μετάληψις ἀπὸ τῶν εὐχαριστηθέντων ἐκάστω γίνεται» *PG* 6, 429

Ίδια περίοδος: Πλάνες, αιρέσεις

Αγώνας Εκκλησίας αντιμετώπισης νόθευσης Ευαγγελίου

Διάσωση αλήθειας, οριοθέτηση ζωής σε αντιδιαστολή με τον θάνατο, της συνοχής και φρονήματός της

> Διαμόρφωση ιδιαίτερης τάξης: οι «κατηχούμενοι»

Αρχές β' αιώνα: κατήχηση από ιδιώτες ή και λειτουργοί Εκκλησίας.

Πληροφορίες: Τερτυλιανός και οι Αποστολικές Διαταγές

Αργότερα ίδρυση Κατηχητικών Σχολών (Αντιόχεια, Αλεξάνδρεια) με σκοπό καλλιέργειας κατήχησης

2. Οι τάξεις των κατηχουμένων, οι όροι εισόδου σε αυτές και η σχετική προετοιμασία τους

Στάδια κατηχουμένων (διαμόρφωση στα τέλη 3^{ου} αι.): διχογνωμία

Β. Στεφανίδης: 2 στάδια για Ανατολή (ακροώμενοι – φωτιζόμενοι), ένα στη Δύση (ακροώμενοι ή γενικά κατηχούμενοι)

Τρεμπέλας: 3 στάδια (ακροώμενοι, φωτιζόμενοι, νεόφυτοι)

Danielou: 4 (προσερχόμενοι/accedentes, κατηγούμενοι ή ακροώμενοι/auditores, φωτιζόμενοι/competentes, νεόφυτοι/neophyti)

Όροι εισόδου στις τάξεις κατηγουμένων: εγκατάλειψη ασυμβίβαστου επαγγέλματος, δοκιμασία/εξέταση για αίτια εισόδου

«Άπογραφή»: ο κατηγούμενος μετά θεωρούνταν Χριστιανός, παραμονή στην τάξη δύο ή τρία χρόνια (αργότερα λιγότερο)

Ανάλογα με τάξη παρακολούθηση ορισμένου τμήματος Λειτουργίας

Σύνδεση κατηγητικών και λειτουργικών στοιχείων

2 πρώτοι αιώνες: κατήχηση (θεωρία και πράξη) διέφερε από Εκκλησία σε Εκκλησία

Π. χ., Αμβρόσιος: σύσταση για πρόγραμμα διδασκαλίας διδακτικού σχήματος Απ. Παύλου

Προκαταρκτική κατήχηση *κατηγουμένων* συμπληρωνόταν με βιβλία Π. Δ. (μάλιστα Δευτεροκανονικά), Διδαχή, Ποιμήν Ερμά

Απόσπαση από δεισδαιμονίες ειδωλολατρίας: αποσπάσματα από Τωβίτ, Εσθήρ, Σοφία Σειράχ, Σοφία Σολομώντος

Συμπληρωματική κατήχηση για *φωτιζόμενους*, προς το φώτισμα ευτρεπιζόμενους: Μ. Τεσσαρακοστή από τον Επίσκοπο

Ο Επίσκοπος τους αποκάλυπτε τμήμα των *Disciplina Arcani*: Απόκρυψη ορισμένων διδασκαλιών στους εθνικούς και αμύητους

Ο κατηγούμενος διδασκόταν κυρίως το «διατι ὁ κόσμος γέγονε και δι ὁ κοσμοπολίτης ὁ ἄνθρωπος κατέστη» (R. Bailey, *Rituale Anglo-Catholicum*, 1847, 268)

Νεοφώτιστοι: στον Ναό Αναστάσεως κατά τη Διακαινίσημο: ακροώνται από τον Επίσκοπο «τὸν λόγον διὰ τὰ μυστήρια» (*Ὁδοιπορικὸν Ἄιθερίας*, SC 21, 260–261)

Άγιος Κύριλλος Ιεροσολύμων: «εἰς Χριστὸν βεβαπτισμένοι καὶ Χριστὸν ἐνδυσάμενοι, σύμμορφοι γεγονάτε τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ. Προορίσας γὰρ ἡμᾶς ὁ Θεὸς εἰς υἰοθεσίαν, συμμόρφους ἐποίησε τοῦ σώματος τῆς δόξης τοῦ Χριστοῦ»

Άγιος Γρηγόριος Θεολόγος: εξαίρει βάπτισμα: «τὸ φῶτισμα, ὄχημα πρὸς Θεόν, συνεκδημίαν Χριστοῦ, ἔρεισμα πίστεως, νοῦ τελείωσιν, κλεῖδα οὐρανῶν βασιλείας»

Ἐκλειψη θεσμοῦ ἀπὸ τον 6^ο αἰ.: ἀύξηση νηπιοβαπτισμοῦ

Βαπτίσεις: Πάσχα, Θεοφάνεια, Χριστούγεννα, εορτὴ Ἰωάννη Βαπτιστῆ

Επικράτηση νηπιοβαπτισμοῦ: εἰσαγωγή θεσμοῦ ἀναδόχου (υποχρέωση διδασκαλίας Κυριακῆς προσευχῆς καὶ βασικῶν στοιχείων χριστιανικῆς πίστεως καὶ ζωῆς)

β) Ὁ νηπιοβαπτισμὸς καὶ ἡ εἰδικὴ Κατηχητικὴ καὶ Χριστιανοπαιδαγωγικὴ μέριμνα τῆς Ἐκκλησίας γιὰ τὰ παιδιὰ καὶ τοὺς νέους

3. Ἡ ἀπὸ τοὺς πρωτοχριστιανικοὺς χρόνους συμμετοχὴ τῶν παιδιῶν καὶ τῶν νέων στὴ λατρευτικὴ καὶ μυστηριακὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας

Κατηχήσεις ἀρχικὰ γιὰ ὄριμους καὶ ἐνήλικες

Ἡ Ἐκκλησία ὁμῶς ἐνδιαφέρθηκε γιὰ διαπαιδαγώγηση τέκνων

Μεταποστολικοὶ χρόνοι: ἐπιφόρτιση γονέων κυρίως νὰ ἀναθρέψουν τὰ παιδιὰ «ἐν παιδείᾳ καὶ νοουθεσίᾳ Κυρίου» (Ἐφ. 6:4), φροντίδα γιὰ κατὰ Χριστὸν πρόοδο

2^ο αἰ.: Ἴδια τιμὴ στα παιδιὰ με λοιπὰ μέλη τῆς εκκ. κοινότητος (Τατιανός, 32, ΒΕΠ 4, 262)

Τα βρέφη «ἐνδοξά ἐστι παρὰ τῷ Θεῷ» (Ἐρμᾶς 3, ΒΕΠ 3, 102)

4^ο αἰ.: Μαρτυρίες γιὰ νηπιοβαπτισμό καὶ συμμετοχὴ παιδιῶν στὴ Θεία Λειτουργία, συμψαλμωδία με λοιπὰ μέλη (Διαταγαὶ Ἀποστόλων, ΒΕΠ 2, 145), συμμετοχὴ στὴ Θεία Κοινωνία πρὶν ἀπὸ τον λαό (Διαταγαὶ Ἀποστόλων, ΒΕΠ 2, 158: «εἶτα τὰ παιδιὰ, καὶ τότε πᾶς ὁ λαός»)

Αυγουστίνος: Τα νήπια γίνονται μέλη Ἐκκλησίας, δέχονται μυστήρια καὶ μετέχουν Θείας Εὐχαριστίας γιὰ νὰ ἔχουν ζωὴ ἐντὸς τοὺς

Ὁ Αυγουστίνος μαρτυρεῖ ὅτι σύμφωνα με Ἰννοκέντιο Ρώμης (402–417) τὰ παιδιὰ χωρὶς το βάπτισμα καὶ συμμετοχὴ στὴ Θεία Εὐχαριστία στερούνται πραγματικῆς ζωῆς

Ενδιαφέρον γονέων γιὰ Χριστιανικὴ ἀγωγή: μαρτυρία δίνει καὶ ἡ τάση νὰ τα οδηγοῦν σε Μονές ἢ οἱ μοναχοὶ νὰ δέχονται παιδιὰ στα σκάμματα τῆς ἀσκήσεως, ὡς ἐπίζηλους συνασκητές

Αναχώρηση πολλῶν ἀσκητῶν σε νεαρότατη ἡλικία (ἀββάς Ἀπόλλων, ἅγιος Σάββας)

Ζήτημα παρουσίας παιδιών στα ασκητικά κέντρα

Μ. Βασίλειος: χρυσή τομή στις διστάμενες απόψεις για συμμετοχή ή όχι παιδιών στις μοναστικές αδελφότητες

Ορισμός χρόνου και προϋποθέσεων επιτρεπτού παρουσίας παιδιών

Επικοινωνία μικρών με μεγάλους πολύ ωφέλιμη:

«Ἄλλὰ προσευχαὶ μὲν κοιναὶ παισὶ καὶ πρεσβυτέροις ἔστωσαν αἱ κατὰ τὴν ἡμέραν διατετυπωμένα, τοῖς τε γὰρ παιδίοις ἐθισμὸς ἐκ τοῦ ζήλου τῶν τελειωτέρων πρὸς κατάνυξιν καὶ τοῖς προάγουσιν οὐ μικρὰ ἐν προσευχαῖς ἢ παρὰ νηπίων βοήθεια» (PG 31, 953A).

Θέσπιση παιδαγωγικῶν μέτρων ανάλογα με ηλικία σημειώνοντας ότι «μελέται ἰδιάζουσαι καὶ δίαται κατὰ τε ὕπνον καὶ ἐγρήγορσιν καὶ τροφῆς καιρῶν καὶ μέτρον καὶ ποιότητα παιδίοις πρεπόντως ἀφορίσθω» (PG 31, 953B)

Θεμελίωση διαπαιδαγώγησης στα διάφορα ασκητήρια («φιλοσοφίας φροντιστήρια», Θεοδώρητος, PG 82, 1340D) στην παύλεια προτροπή «ἐν παιδείᾳ καὶ νουθεσίᾳ Κυρίου»

Μ. Βασίλειος: «ἐὰν οἱ προσάγοντες ἐπὶ τοιούτῳ σκοπῷ προσάγωσι καὶ οἱ δεχόμενοι πληροφορίαν ἔχωσιν, ὅτι δύνανται ἐν παιδείᾳ καὶ νουθεσίᾳ Κυρίου ἐκθρέψαι τὰ προσαγόμενα, φυλαστέσθω τὸ ἀπὸ τοῦ Κυρίου προστεταγμένον εἰπόντος, ἄφετε τὰ παιδιά ἔρχεσθαι πρὸς με καὶ μὴ κωλύετε αὐτά. Ἄνευ δὲ τοῦ τοιούτου σκοποῦ καὶ τῆς τοιαύτης ἐλπίδος, οὔτε Θεῷ ἀρέσκον τοῦτο καὶ ἡμῖν οὔτε πρέπον, οὔτε συμφέρον λογίζομαι.» (PG 31, 1288B)

4. Νεαροὶ μάρτυρες κατὰ τὴν περίοδο των διωγμῶν

Θανάσιμη απειλή ζωῆς Χριστιανῶν και αντιμετώπιση βασανιστηρίων: γνωστά

Μεταξύ μαρτύρων υπήρχαν παιδιά και νέοι;

Η ύπαρξη τους μαρτυρεῖ ἐνταξή τους στην Εκκλησία και χριστιανική ανατροφή

Η αναφορά σε παιδομάρτυρες δίνει ἀπάντηση σε διαμάχη μεταξύ J. Jeremias και K. Aland

Επίσης, ἀπάντηση σε αρνητές νηπιοβαπτισμού (βάπτισμα με ενηλικότητα)

Ενδεικτική αναφορά

Σκοπός: κατάδειξη εφαρμογής λόγων Απ. Παύλου προς Τιμόθεο: «ἀπὸ βρέφους τὰ ἱερὰ γράμματα οἶδας, τὰ δυνάμενά σε σοφίσει εἰς σωτηρίαν διὰ πίστεως τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ» (Β΄ Τι. 3:15)

Μαρτυρολόγιο μαρτύρων εν Λουγδούνω

Μαρτύριο Βλανδίνας με δεκαπενταετή Ποντικό

Μαρτυρολόγιο Αγάπης, Ειρήνης, Χιόνης (τρεις νεάνιδες Θεσσαλονίκης)

Μαρτυρολογικές εκθέσεις: Ωριγένης («θερισμός» μαθητών του επί Σεπτιμίου Σεβήρου: Ποταμίαίνα)

Συναξάρια Εκκλησίας: Παιδομάρτυρες

Εργασία Π. Σωτήρχου: *Παιδομάρτυρες* (2003) σημαντική

Εικόνα που δίδεται:

2 Σεπτεμβρίου: άγιος Μάμας, 15 ετών (επί Αυρηλιανού)

17 Σεπτεμβρίου: αγία Σοφία με κόρες τις (Πίστη: 12, Ελπίδα: 10, Αγάπη: 9) (επί Αδριανού)

23 Σεπτεμβρίου: Αγία Ραῖς (12 ετών, τέλη τρίτου αιώνα)

18 Νοεμβρίου: Μεγαλομάρτυς Πλάτων (επί Διοκλητιανού)

Την ίδια μέρα: μνήμη αγίου Νηπίου (επί Μαξιμιανού, 286–304)

21 Ιανουαρίου: άγιος Νεόφυτος (15 ετών, επί Δεκίου και Διοκλητιανού, 290–300)

31 Ιανουαρίου: αγία Αθανασία με τρεις θυγατέρες (Θεοδότη: 15, Θεοκτίστη: 13, Ευδοξία: 11, επί Διοκλητιανού)

5 Φεβρουαρίου: αγία Αγάθη (επί Δεκίου)

9 Μαρτίου: άγιοι Τεσσαράκοντας μάρτυρες (επί Λικινίου, 320): ένας εξ αυτών ο παιδομάρτυς Μελίτων

7 Απριλίου: άγιος Καλλιόπιος ο Εσταυρωμένος (294, επί Μαξιμιανού)

3 Ιουνίου: άγιοι τέσσαρες παιδίσκοι (επί Αυρηλιανού, 270)

10 Ιουνίου: άγιος Νεανίσκος

13 Ιουνίου: αγία Ακυλίνα (12 ετών, βάπτιση σε ηλικία 5 ετών, επί Διοκλητιανού)

- 25 Ιουνίου: αγία Ευτροπία (288, στην Αντιόχεια)
- 15 Ιουλίου: Τρίχρονος Κύρηξ (μαζί με μητέρα του Ιουλίττα)
- 17 Ιουλίου: 15χρονη αγία Μαρίνα (επί Κλαυδίου Καίσαρος, 270)
- 26 Ιουλίου: αγία Ιερουσαλήμ και τρία τέκνα της (Σεκένδος, Σεκενδίνος και Κήγορος)
- 4 Αυγούστου: επτά παιδιά εν Εφέσω (επί Δεκίου)
- 21 Αυγούστου: μνήμη αγίας Βάσσης (επί Μαξιμιανού)

5. Οργανωμένες κατηχητικές προσπάθειες (Η περίπτωση του αγίου Δημητρίου)

Άγιος Γρηγόριος Παλαμάς για άγιο Δημήτριο: μετάδοση ουράνιας διδασκαλίας στους νέους σε υπόγειο.

Γρηγόριος Ρεφερενδάριος για άγιο Νέστορα: νυκτερινός μαθητής αγίου Δημητρίου

Διδασκαλία αγίου Δημητρίου: βασικές αλήθειες Γραφής, διδακτικό χάρισμα

6. Βασικές χριστιανοπαιδαγωγικές μαρτυρίες για το ενδιαφέρον της Εκκλησίας για τη διαπαιδαγώγηση των παιδιών και των νέων

Ενδιαφέρον Εκκλησίας για νέους: πράξη Εκκλησίας και απόψεις Πατέρων και εκκλησιαστικών συγγραφέων

Παιδιά: μέλη μίας οικογένειας, ίδια τιμή με υπόλοιπα μέλη Εκκλησίας (Τατιανός)

Αποστολικές Διαταγές: ανατροφή και θέση παιδιών στη Λειτουργία

Συμψαλμωδία, τρόπος προσέλευσης στη Θεία Ευχαριστία (Επίσκοπος, Πρεσβύτεροι, Διάκονοι, Υποδιάκονοι, Αναγνώστες, Ψάλτες, Διακόνισσες, Παρθένοι, Χήρες, παιδιά, στο τέλος ο λαός)

Κλήμης Ρώμης: Προτροπή για διαπαιδαγώγηση παιδείας φόβου Θεού

Αναλυτικό περιεχόμενο όλης αγωγής νέων

Άγιος Πολύκαρπος Σμύρνης: παιδεία φόβου Θεού

Απευθύνεται στους νέους: άμεμπτοι, αγνεία, χαλιναγωγή επιθυμιών

Κλήμης Αλεξανδρέας: *Παιδαγωγός*, ασύγκριτα ανώτερη παιδαγωγία Χριστού

Τρεις Ιεράρχες: Ιδιαίτερο ενδιαφέρον για αγωγή παιδιών

Μ. Βασίλειος: σημαντικός ρόλος παιδαγωγού, εκλογή κατάλληλου ως βασικό θέμα (πείρα, εξάσκηση, το σφάλμα φέρει μεγάλη ζημιά)

Πατρική ευπλαγχνία και επιστημονικός λόγος κατά τη διόρθωση σφαλμάτων

Άγιος Γρηγόριος Θεολόγος: Αγωγή: τέχνη τεχνών και επιστήμη επιστημών

Ιερός Χρυσόστομος: Μεγάλη σημασία στάσης δασκάλου

Απαλλαγή από θυμό, αλλιώς μάταιη η διδασκαλία

Τρόπος διδασκαλίας πολύ σημαντικός: όχι δημόσια, πρόκληση βίαιης αντίδρασης

Διδασκαλία χωρίς έκθεση του ελεγχόμενου

Προσοχή στην έκταση μάθησης

Μ. Βασίλειος: ο καλός δάσκαλος δεν προσφέρει πολλές γνώσεις «εισάπαξ», αλλιώς η διάνοια δεν θα μπορεί να χωνέψει, όπως το στομάχι με πολύ τροφή

Άγιος Γρηγόριος: πολύ μάθημα θυμίζει ραγδαία βροχή, που βλάπτει παρά ωφελεί. Η σιγανή βροχή εισχωρεί στο έδαφος και το κάνει γόνιμο

Μέγας Βασίλειος: Διόρθωση σφαλμάτων τον κατάλληλο καιρό

Ιερός Χρυσόστομος αντίθετος με εξαναγκασμό, υπέρ της ελεύθερης απόφασης

Τρεις Ιεράρχες: ρόλος οικογένειας βασικός στην αγωγή

Σπουδαιότατος ρόλος: η μητέρα

Μ. Βασίλειος: Πρέπει να ανατρέφει τα τέκνα της περισσότερο με δόγματα ευσέβειας, παρά με γάλα

Και οι δύο γονείς παράδειγμα προς μίμηση

γ) Οι κυριότερες Κατηχητικές Σχολές και οι κυριότερες κατηχητικές συγγραφές

Αυθόρμητη εμφάνιση Σχολών, λόγω ανωτέρων αναγκών Εκκλησίας

Στήριξη αγώνα Εκκλησίας εναντίον παρεκκλίσεων από δόγμα

Υποστήριξη δογμάτων και χριστιανικής ηθικής με επιστημονικό τρόπο όλο και περισσότερο αναγκαία έναντι φιλοσοφίας

Η φιλοσοφία στηρίχθηκε από μεγάλους στοχαστές (Κέλσιος, Λουκιανός Σαμοσάτων, αργότερα Πορφύριος κ. α.)

Προετοιμασία γενιών χριστιανικών για απολογία έναντι ειδωλολατρών

Απάντηση σε προβληματισμούς νέων μελών, επιθυμία περαιτέρω γνώσης (δεν αρκούσε η προβαπτισματική κατήχηση)

Παράλληλα: δυσκολία χριστιανών να στείλουν τα παιδιά τους να σπουδάσουν σε ειδωλολατρικές σχολές (δάσκαλοι λοιδορούσαν Χριστιανισμό)

Έναρξη ίδρυσης Σχολών: αρχή 2^{ου} αι. (100–106), εποχή Ιουστίνου του Φιλοσόφου

Ανάπτυξη: τέλος 2^{ου} αι.

Ακμή: 4^{ος} αι. λόγω διασήμεων χριστιανικών παιδαγωγών Καπαδοκίας, Αντιόχειας, Ιεροσολύμων

1. Η Κατηχητική Σχολή της Αλεξανδρείας

Αλεξάνδρεια: ένα από τα καλύτερα κέντρα (ευνοϊκές συνθήκες για ίδρυση Σχολής)

«Διδασκαλείον», «παιδευτήριον», «διατριβή»

Τρίτη σε πληθυσμό πόλη, τέλη 2^{ου} αι. της Ρωμ. Αυτοκρατορίας: βιβλιοθήκες, μουσεία, επιστήμονες, λογοτέχνες υψηλού επιπέδου

Χριστιανισμός περισσότερο διανοητικός

Φοιτητές: παιδιά και ενήλικοι

Καταρχήν ιδιωτική και ύστερα υπό εποπτεία Εκκλησίας, σαφώς ανώτερη άλλων παρεμφερών Σχολών άλλων τοπικών Εκκλησιών

Ιδιωτικός και προσωποκεντρικός, όχι τόσο εκκλησιοκεντρικός και θεσμικός χαρακτήρας

Ιδρυτής: Πάνταινος (180), διάσημος χριστιανός δάσκαλος εποχής

Μαθητής και διάδοχός του: Κλήμης Αλεξανδρέας (150–217)

Κλήμης και Ωριγένης εργάστηκαν για άνθιση Σχολής (μέσω συσχέτισης ελληνισμού με Χριστιανισμό)

Φιλοσοφία = θεραπαινίδα θεολογίας

Αλληγορική μέθοδος > επιδίωξη ανάδειξης βαθύτερου νοήματος
Γραφής

Συγγράμματα Κλήμεντος: *Προτρεπτικός, Παιδαγωγός, Στρωματεῖς*:
προβολή παιδαγωγικών χριστιανικών αρχών για κατηχητική πρακτική

Προτρεπτικός πρὸς Ἕλληνας: αναίρεση πίστης στα εἰδωλα.

Ο Λόγος μετατρέπει, δηλαδή προσκαλεί ανθρώπους σε σωτηρία

Οι εθνικοί φιλόσοφοι «παιδαγωγοὶ εἰς Χριστόν»

Παιδαγωγός: Χριστιανική παιδαγωγία, ηθική πειθαρχία

Χριστιανική αγωγή σύμφωνα με παιδαγωγικές αρχές Χριστού

3 τόμοι: 1^{ος}: Λόγος ως παιδαγωγός ψυχών. Στους άλλους δύο:
παρουσίαση παθών κοινωνίας εποχής σε αντιστοιχία με χριστιανική ηθική

Στρωματεῖς: Εισαγωγή στη χριστιανική γνώση, επιδίωξη εναρμόνισης
αρχαίας φιλοσοφίας με χριστιανική διδασκαλία

Ωριγένης (185–254): Γονεὶς χριστιανοί > γνώση Γραφής ἀπὸ παιδικὰ
χρόνια

Βαθὺς γνώστης φιλοσοφίας, αξιόλογη κατηχητική μαρτυρία 3ου αι.

203: διαδοχή στη διεύθυνση Σχολῆς με ἄδεια ἐπισκόπου Δημητρίου,
παρά το νεαρό ηλικίας του

Πιο συστηματική λειτουργία Σχολῆς

Περὶ ἀρχῶν, Κατὰ Κέλσου: πληροφορίες σχετικά με συγκρότηση
Κατήχησης και θεσμοῦ κατηχομένων

2. *Ἡ Κατηχητικὴ Σχολὴ τῆς Καισαρείας τῆς Παλαιστίνης*

Συσχετισμός με Σχολή Αλεξανδρείας λόγω ιδρυτή της (Ωριγένη)

230: Επίσκεψη Ωριγένη στην Ελλάδα και Παλαιστίνη, όπου ο φίλος του
ἐπίσκοπος Καισάρειας τον χειροτόνησε πρεσβύτερο.

Ο Δημήτριος Αλεξανδρείας ἀντέδρασε στη χειροτονία

Με δύο συνόδους του ἀπαγόρευσε να διδάσκει, ἐπίσης, τον καθαίρεσε

Συνέχιση ἔργου (διδακτικού)

Ἡ Σχολὴ Παλαιστίνης λιγότερη αἴγλη ἀπὸ τῆς Αλεξανδρείας

Ανάμεσα στους φοιτητές ο Φιρμιλιανός και ο άγιος Γρηγόριος Θεολόγος

3. Η Κατηχητική Σχολή της Αντιοχείας

Ίδρυση στο τέλος 3^{ου} αι. από Δωρόθεο και άλλους μορφωμένους ιερείς

Κυριολεκτική, ιστορική, γραμματική ερμηνεία

Διευθυντές: Λουκιανός μάρτυς, Διόδωρος Ταρσού

16 Κατηχητικές ομιλίες Θεοδώρου Μοψουεστίας: σημαντικό κατηχητικό έργο

Εκφώνηση στην Αντιόχεια (392), διασώθηκαν σε συριακή μετάφραση

10 εξ αυτών: θέματα πίστης, 1: Κυριακή Προσευχή και στα πέντε μυστήρια, 3: Βάπτισμα, 2: Θεία Λειτουργία

Άγιος Ιωάννης Χρυσόστομος: 12 Κατηχήσεις

Εκφώνηση στην Αντιόχεια, γύρω στα 390

1^η: διαπαιδαγώγηση αβαπτίστων για σημασία Βάπτισης

2^η: προτροπές στους βαπτισμένους για συνέπεια στην ηθική ζωή σύμφωνα με χριστιανική διδασκαλία

Σημαντικές λεπτομέρειες για εκκλησιαστική αγωγή της εποχής

Θεία Λειτουργία Χρυσοστόμου: Λειτουργία Λόγου (κατηχουμένων): σημαντική πηγή για κατηχητική και χριστιανική παιδαγωγική

4. Η Κατηχητική Σχολή των Ιεροσολύμων

Άγνωστη η ακριβής χρονολογία ίδρυσης

Σημαντικές πληροφορίες από 4^ο αι., όταν η τοπική Εκκλησία σε πρόοδο

Πιο σπουδαίες πηγές: Κατηχήσεις Κυρίλλου Ιεροσολύμων (24):

Εκφώνηση 348 στα Ιεροσόλυμα (Μεγάλη Τεσσαρακοστή και εβδομάδα Πάσχα)

Κατηχήσεις Κυρίλλου μάλλον σχετίζονται με Σχολή

Προκατήχηση: είδος προλόγου

18 προβαπτισματικές: απευθύνονται στους φωτιζόμενους, που προετοιμάζονταν για Βάπτισμα

Αντικείμενο: περιεχόμενο πίστης

5 Μυσταγωγικές: Βάπτισμα, Χρίσμα, Θεία Ευχαριστία

Εκφώνηση στον Γολγοθά (κωνσταντίνεια κτίσματα): προσπάθεια καλλιέργειας αίσθησης ψηλαφητής παρουσίας Χριστού

5. Η Κατηχητική Σχολή των τριών μεγάλων Καππαδοκών

Μ. Βασίλειος (330–379), Γρηγόριος Θεολόγος (329–390), Γρηγόριος Νύσσης (335–395): κορωνίς μεγάλων δασκάλων Καππαδοκίας

Ενότητα Σχολής λόγω ένωσης ιδεών των Ιεραρχών

Μ. Βασίλειος: ομιλίες για Βάπτισμα: οδηγίες προς κατηχουμένους

Μοιάζουν με τις οδηγίες Κυρίλλου Ιεροσολύμων

Επιστολές Μ. Βασιλείου: πλούσιο υλικό για μοναστηριακά σχολεία

Ομιλία *Πρὸς Νέους*: όχι αβασάνιστη αποδοχή ελληνικών ιδεών, αλλά μόνο ωφελίμων στοιχείων

Πολλά συγγράμματα ειδωλολατρών πλησιάζουν Ευαγγέλιο, προσφέρουν παραδείγματα ηθικής

Άγιος Γρηγόριος Θεολόγος: 5 θεολογικοί λόγοι (για Αγία Τριάδα): κατηχητική αξία, αναίρεση Ευνομίου

Άγιος Γρηγόριος Νύσσης: *Μεγάλη Κατήχησις*.

Ανθρώπινο μεγαλείο όχι στην ομοιότητα με άλλα δημιουργήματα, αλλά στην εικόνα του Θεού

Περί Θεού, ανθρώπου, Ενανθρώπησης, σωτηρίας, Ιερών Μυστηρίων

Εγχειρίδιο για κατηχητές, παρά για κατηχούμενους

Κεντρικό σημείο: Ενανθρώπηση, εξαγορά πεπτωκότα ανθρώπου

Κορύφωση κατηχητικής προετοιμασίας στην ένωση πίστης ανθρώπου με αγάπη Θεού

Ένωση με Θεό πρέπει να εκδηλωθεί στην πράξη καινού ανθρώπου (χριστιανικές αρετές)

Αλλιώς ύδωρ βαπτίσματος απλό νερό

6. Η Κατηχητική Σχολή της Εδέσσης

Έδεσσα Συρίας (πρωτεύουσα αρχαίας Οσροηνής, σήμερα περιοχής Νοτιοανατολικής Τουρκίας)

Ίδρυση τέλος 2^{ου} αι. από τον Protogene.

Σχολή Εδέσσης ή Σχολή των Περσών (λόγω φοιτητών κυρίως Χριστιανών ανατολικών συριών με περσική καταγωγή)

Θεολογικές πραγματείες ήδη από 2^ο αι., ερμηνευτικές, δογματικές, υμνολογικές

Λουκιανός Αντιοχεύς, Ευσέβιος Έμεσας φοιτητές

Ίσως υπήρχε δίγλωσση ελληνιστική σχολή, όπου διδάσκονταν οι artes liberales, κυρίως ελληνική φιλοσοφία και ρητορική

Ίδρυση Σχολής: όταν ο όσιος Εφραίμ Σύρος μετέφερε εκεί κατηχητική σχολή από Νίσιβη, πρωτεύουσα βορειανατολικής Μεσοποταμίας

Μεταφορά όταν η Νίσιβη παραχωρήθηκε στους Πέρσες Σασσανίδες από Ρωμαίους με συνθήκη (363)

Η λειτουργία στη Νίσιβη δυσχερής υπό περσική κυριαρχία

Μετάφραση (κατ' εντολή οσίου Εφραίμ) έργων στα συριακά, όπως λ. χ. Υπομνήματα Θεοδώρου Μοψουεστίας

Επί ημερών Κύρου υιοθέτηση αντιοχειανού δυοφυσιτισμού

Πρόοδος Σχολής στην ερμηνευτική χάριν οσίου Εφραίμ

Μέση οδός μεταξύ αλληγόρησης και ιστορικογραμματικής ερμηνείας

Φιλονεστοριανισμός στη σχολή: ρήξη με τοπικό επίσκοπο Ραββουλά (412–435), υποστηρικτή αγίου Κυρίλλου Αλεξανδρείας

Διάδοχος Ραββουλά, Ίβας: δάσκαλος

Γνωστός για επιστολή του προς Πέρση επίσκοπο Μάρη

Κατηγορήθηκε στην Δ' και καταδικάστηκε στην Ε' Οικουμενική (ένα από τα Τρία Κεφάλαια)

Πολλοί μαθητές και φίλοι Ίβα έγιναν επίσκοποι Περσίας (σοβαρό αίτιο ολίθησης τοπικής Εκκλησίας στον Νεστοριανισμό)

Αντίπαλος Σχολής: Φιλόξενος Ιεραπόλεως

Κλείσιμο από διάδοχο επισκόπου Νόννου, Κύρου Β' (489) με αυτοκρατορικό διάταγμα Ζήνωνα (λόγω νεστοριανικής στάσης έναντι Ενωτικού)

Γκρέμισμα κτιρίων, στη θέση τους Ναός της Θεοτόκου

Δάσκαλοι και μαθητές της κατέφυγαν στη Νίσιβη, όπου είχαν ήδη μεταβεί Ναρσής και Βαρσουμάς

Ο Βαρσουμάς (ήδη επίσκοπος Νισίβεως) δέχτηκε δασκάλους και μαθητές, ανασυγκρότησε σχολή, ορισμός Ναρσή ως σχολάρχη

Συνέχιση παράδοσης σχολής Έδεσσας στη Νίσιβη, όπου πρωτοεμφανίστηκε

7. Η Κατηχητική Σχολή της Δυτικής Αφρικής

Στη Ρώμη ο Ιουστίνος Φιλόσοφος λειτούργησε Κατηχητική Σχολή

Καρχηδόνα κέντρο δράσης Τερτυλλιανού, Κυπριανού

Ιππόνα: δράση Ιερού Αυγουστίνου

Μιλάνο: Αμβρόσιος, *De Mysteriis, De Sacramentis*

Πιο σημαντικά συγγράμματα δυτικών θεολόγων:

De Baptismo Τερτυλλιανού (εναντίον Βάπτισης παιδιών)

De anima (ύπαρξη, καταγωγή, προορισμός ψυχής μετά θάνατο)

De poenitentia (δύο είδη μετάνοιας: α) κατηχούμενοι, β) περιπεσόντες σε βαριές αμαρτίες: ειδωλολατρία, φόνος, ασέλγεια)

Κυπριανός: 81 επιστολές

Πληροφορίες για παραδοσιακή πρακτική κατηχουμένων προ Βαπτίσματος

4 επιστολές: Βάπτισμα

Βάπτισμα παιδιών: τα παιδιά λαμβάνουν ίδια Χάρη με ενήλικες, ειδικά επειδή δεν αμάρτησαν (συγχώρηση προπατορικού αμαρτήματος μόνο)

Ιερός Αυγουστίνος: *De catechisandis rudibus* [Περί κατηχήσεως των απαιδευτών]

Rudes: «απλοί άνθρωποι», αμόρφωτοι, χωρίς κατήχηση

Πρώτο εγχειρίδιο κατήχησης Χριστιανικής Εκκλησίας 4^{ου} αι.

Κεντρική ιδέα: αρχή ιστορικής κατάρτισης μαζί με αφηγηματική μέθοδο

Αναφορά:

α) στο υλικό ιστορικής προσέγγισης (κατάρτισης)

β) κατάλληλος τρόπος προσέγγισης κατηχουμένων

γ) ενδυμασία (στάση) κατηχητή

Μετά τις θεωρητικές οδηγίες: πρακτική εξήγηση θεωρητικών αρχών σε δύο κατηχήσεις

Ιστορικό ενδιαφέρον: πρακτική κατήχησης και Βαπτίσματος εποχής Αυγουστίνου

Πρακτική:

1. Ειδωλολάτρης που επιθυμούσε να γίνει Χριστιανός ρωτιόταν για λόγους ασπασμού Χριστιανού· ανάγκη απόκτησης χριστιανικών γνώσεων

2. Ομολογία πίστης, υπόσχεση βιοτής σύμφωνης με εντολές που έλαβε

3. Εξορκισμός με σημείο Σταυρού, τοποθέτηση χεριών (ευλογία στο μέτωπο)

4. Δικαίωμα συμμετοχής στη Θ. Λειτουργία κατηχουμένων (ανάγνωση και ακρόαση Γραφής)

Διάρκεια κατήχησης: 2 χρόνια

5. Εγγραφή στην αρχή Τεσσαρακοστής (εάν επιθυμούσε Βάπτιση): καταχώριση στη λίστα «εκείνων για τη φώτιση»

Προετοιμασία Βάπτισης με κατήχηση από επίσκοπο και εξορκισμούς

Εκμάθηση Συμβόλου Πίστης με πειθαρχία

6. Πρωί Πάσχα: Βάπτιση (όταν κατηχούμενοι λένε το Πιστεύω), Θεία Μετάληψη

7. Εβδομάδα Φωτός: Νεοφώτιστοι άκουγαν στην Εκκλησία τις Μυσταγωγικές Κατηχήσεις, μετά από τα Ιερά Μυστήρια

Κυριακή Θωμά: είσοδος στην Εκκλησία με λευκή ενδυμασία, συμμετοχή στη Θ. Λειτουργία, εκφώνηση Πάτερ Ἡμῶν μαζί με πιστούς

Πλέον μέλη χριστιανικής κοινότητας

Διδακτικές αρχές έργου:

Μάθημα κατηχητή οφείλει να έχει οργανική ενότητα

Ανάγκη συγκέντρωσης στην ουσία

Τελικός σκοπός: αγάπη

Προσπάθεια κατανόησης λόγων που κίνησαν κατηχούμενο να γίνει Χριστιανός

Εκκίνηση από προσωπικούς λόγους: σύντομη έκθεση ιστορίας Χριστιανισμού (απαρχές βιβλικής ιστορίας μέχρι παρόν)

Σύνδεση κατηχούμενου με Ανάσταση και Κρίση

Λήψη υπόψιν μορφωτικού επιπέδου κατηχούμενου

Ομιλία με πειθώ, αγάπη, αφοσίωση

Εδραία προετοιμασία, όχι αποθάρρυνση λόγω αγνωσίας κατηχουμένων

Στη Σχολή κύριος παράγοντας ο κατηχητής

Παράδειγμα ο Χριστός που ταυτίστηκε πλήρως με διδασκαλία Του

Βίωση χριστιανικής ζωής κατηχητή > διαμόρφωση χριστιανικού χαρακτήρα άλλων

Αυτός είναι ο ανώτατος σκοπός κατήχησης: διαμόρφωση χριστιανικού χαρακτήρα

δ) Η εκκλησιαστική και η κρατική εκπαίδευση στη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία

Βυζάντιο: 2 τρόποι εκπαίδευσης

Εκκλησιαστική και κρατική

Και οι δύο τρεις βαθμίδες (κατώτερη – ανώτερη – ανώτατη)

Συνέχιση παιδευτικής παράδοσης αρχαίου Ελληνισμού

Διαποτισμός από πνεύμα Ορθοδοξίας

Στόχος εκκλησιαστικών εκπαιδευτηρίων: χριστιανική αγωγή

Εκκλησιαστικά σχολεία ιερών γραμμάτων (Α΄ βθμια): διδασκαλία ανάγνωσης, γραφής, αντιγραφής ιερών κειμένων-Γραφής, λειτουργικών κειμένων, ψαλμών, κηρύγματος

Πατριαρχική Σχολή Κων/πολης: ανώτερη Θεολογική Σχολή

Προετοιμασία νέων για αξιώματα Εκκλησίας

Θύραθεν αγωγή: Ανώτερες πανεπιστημιακές σχολές στην Κων/πολη, Αλεξάνδρεια, Βηρυτός

ε) Τα μοναστηριακά σχολεία, δωρεάν Παιδεία και εκπαίδευση και η χριστιανική διαπαιδαγώγηση των παιδιών και των νέων

Σύνδεση εκπαίδευσης με μοναστήρια στο Βυζάντιο

Μοναχοί αναλαμβάνουν διαπαιδαγώγηση

Αρχή χριστιανικού σχολείου σε αυτήν την εποχή

Μέγας Βασίλειος, άγιος Ιωάννης Χρυσόστομος: αρκετές πληροφορίες για αγωγή παιδιών

Έργα τους (και όλων των Πατέρων) πολυτιμότερη πηγή

Αγωγή: «τέχνη τεχνῶν καὶ ἐπιστήμη ἐπιστημῶν», η εκπαίδευση: «τῶν παρ' ἡμῶν ἀγαθῶν τὸ πρῶτον» (Γρηγ. Θεολόγος, PG 35, 452, 508)

Δάσκαλοι: πιστοί στην Ορθοδοξία, κατά προτίμηση κληρικοί ή μοναχοί (Χρυσόστομος)

Σύνοδος Καρθαγένης: οι κληρικοί πρέπει να είναι έτοιμοι προς διδασκαλία παιδων

Επικράτηση νηπιοβαπτισμού

Χρυσόστομος: παρότι δεν έχουν αμαρτία, ως προσθήκη αγιασμού, δικαιοσύνης, υιοθεσίας, κληρονομίας, ... ώστε να γίνουν μέλη Χριστού, κατοικητήριο Πνεύματος

Κατάργηση τάξης κατηχουμένων

Ωστόσο, διατήρηση: α) οφίκιο κατηχητή, β) μέρες κατήχησης (από Κυριακή Τελώνου και Φαρισαίου μέχρι Καθαρά Εβδομάδα)

Ίδρυση μοναστηριακών σχολείων: 4^{ος} αι. (τέλος διωγμών, ανάπτυξη εκκλησιαστικής Γραμματείας)

Ανατολή: Μέγας Βασίλειος οργανωτής μοναχικού βίου, ίδρυση Βασιλειάδας

Παύλος Θηβαΐδας, Μέγας Αντώνιος, άγιος Παχώμιος ιδρυτές μοναστηριακών σχολών

Βασιλειάδα: θεμελίωση δωρεάν παιδείας

12^{ος} αι. (Βαλσαμών): δωρεάν παροχή διδασκαλίας (διορισμός Επισκόπου)

Εστίες στα μοναστηριακά σχολεία

Δύο κατηγορίες μαθητών: άλλοι γίνονται μοναχοί, άλλοι επιστρέφουν στον κόσμο

Δύση: Benedict de Nursia

Ιδρυτής μοναστηριακών σχολείων

Ίδρυση τάγματος Βενεδικτίνων (529) μονής Monte-Cassino (Ιταλία) > πολλαπλασιασμός τέτοιων σχολείων σε όλη τη Δυτική Ευρώπη

Θεμελίωση αγωγής στα σχολεία σε θεανθρώπινη βάση (κριτήριο θεώρησης κόσμου και ζωής)

Βυζαντινή περίοδος: Διδασκαλία όλων των μαθημάτων των επτά ελευθέρων τεχνών (*septem artes liberales*):

Γραμματική, ρητορική, φιλοσοφία, αριθμητική, γεωμετρία, μουσική, αστρονομία

Θρησκευτική αγωγή όχι ξεχωριστό μάθημα

Μέση (μεσοβυζαντινή, 867–1204) και ύστερη περίοδο Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας (υστεροβυζαντινή, 1204–1453): ιδιαίτερο ενδιαφέρον στα μοναστήρια για εγκύκλιο παιδεία

στ) Η εντός του πλαισίου της οικογένειας σχετικής με την κατήχηση ιδιωτική εκπαίδευση των παιδιών

Οικογενειακή ιδιωτική εκπαίδευση παράλληλα με μοναστηριακή

Λόγω προαιρετικού χαρακτήρα εκπαίδευσης, έλλειψης κρατικής μέριμνας

Βίος και ανατροφή Τήρωνος: στο έκτο έτος του ανατέθηκε σε κάποιον δάσκαλο

Άγιος Δαβίδ Λέσβου: οι γονείς του σε πολύ μικρή ηλικία τον ανέθεσαν σε παιδοτρίβη να μάθει ιερά γράμματα

Βαλσαμών: Όχι μισθός για δάσκαλο που τάχθηκε από επίσκοπο, εάν όμως αναλαμβάνουν μόνοι τους έργο, επιτρέπεται να ζητάνε μισθό (με κοινή συμφωνία δασκάλου και μαθητή)

ζ) Το περιεχόμενο της κατήχησης

1. Το περιεχόμενο της εκπαίδευσης των μαθητών σχετιζόμενο και με την κατήχηση τους

Εκπαίδευση παιδιών και εφήβων: Προπαιδεία και «Σχολείον Γραμματικής»

Προπαιδεία (ιερά γράμματα): διάρκεια περίπου 3 χρόνια

Φάση προπαιδείας: επιδίωξη βασικής μάθησης: γραφή, ανάγνωση

Προσπάθεια συνειδητής κατανόησης σημαινομένων > χρήση κειμένων ή στιχουργημάτων

Το περιεχόμενό τους συμβολή στην καλλιέργεια Ορθοδόξου ήθους

Μονή Στουδίου: Παιδεία μοναχών: εκμάθηση λογικών τεχνών, γραμματικής, γραφής, αποστήθιση πατερικών κειμένων

Βασικό βοήθημα Προπαιδείας: Ιερό Ψαλτήριον

Δεύτερη φάση: Σχολεῖον Γραμματικῆς (για λίγους)

2. Το περιεχόμενο της κατήχησης και τα βασικότερα κατηχητικά έργα

Κατηχήσεις Θεοδώρου Στουδίτη: Από τους αρχαιότερους κατηχητικούς λόγους

Θεοδώρου Στουδίτου Μεγάλη Κατήχησις (έκδ. Παπαδόπουλου-Κεραμέως)

1982: επανέκδοση στο πρωτότυπο

α) Αγίου Θεοδώρου Στουδίτου έργα: 1. Μεγάλη Κατήχησις (δεύτερο βιβλίο), Θεσσαλονίκη 1982

β) Μικρά Κατήχησις, Θεσσαλονίκη 1984

Νεότερες κατηχητικές συλλογές βυζαντινής περιόδου (Ρωμανίας):

I) Μιχαήλ Ακομινάτου (1138–1220), 20 κατηχήσεις

II) Ιωάννη Καματηρού (12^{ος} αι.), 2 κατηχήσεις

III) Μακαρίου Χούμνου (14^{ος} αι.)

Συγγραφές με όχι επακριβώς κατηχητικό περιεχόμενο, συνδέθηκαν με κατήχηση νεότερων χρόνων:

1. *Ασκητικές σειρές ή χριστιανικές ανθολογίες:*

Ηθικό, πρακτικό περιεχόμενο

Ως συγγραφείς προτιμούνται μεγάλοι Πατέρες (Καππαδόκες)

Παλαιότερη σειρά (6^{ος} αι.): «*Τὰ ἱερά*» σε 3 βιβλία

Τροποποίηση διαίρεσης από Ιωάννη Δαμασκηνό: με τίτλο «*ἱερά παράλληλα*» τέθηκαν σε αλφαβητική σειρά

Ανθολογίες:

α) Συμεών Μεταφραστή, 2 συλλογές ηθικών αποφθεγμάτων

β) Μοναχού Αντωνίου: *Μέλισσα* (Γνώμαι ή κοινοί τόποι συνειλεγμένοι εκ των ιερών και των θύραθεν συγγραφέων, τέλος 11^{ου} αι.)

γ) Άλλες ανώνυμες συλλογές (βυζαντινής περιόδου)

2. *Πραγματείες με κατηχητικό περιεχόμενο*

α) Μαξίμου Ομολογητού: *Έρμηνείαι εἰς τὴν προσευχὴν τοῦ πατρὸς ἡμῶν πρὸς φιλόχριστόν τινα*

β) Ερμηνεία συμβόλου πίστεως, αποδιδόμενη στον Ζυγαβηνό

γ) Συμεών Θεσσαλονίκης: *Πρὸς τοὺς εὐσεβεῖς Κρηῖτες*

δ) Θεοφάνους Νέου και Φιλοσόφου: «λόγοι εις τον δεκάλογο»

ε) «Δημώδεις πραγματεῖαι», υπεράσπιση Ορθοδοξίας διαλογικά με Λατίνους ή Μωαμεθανούς

3. *Πραγματείες με δογματικό – ηθικό περιεχόμενο:*

α) Αντιόχου Μοναχού (620): «Πανδέκτης τῆς Ἁγίας Γραφῆς», επιτομή

β) Μαξίμου Ομολογητού (αμφιβαλλόμενο): «*Λόγος ἀσκητικὸς κατὰ πεῦσιν καὶ ἀπόκρισιν*»

γ) Γρηγορίου Σιναΐτου: «*Βραχέων Ἀσκητικῶν Συγγραμμάτων*»

δ) Νικολάου Καβάσιλα (1371): «*Περὶ τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς λόγοι ἐπτὰ*»

4. *Αγιολογικό – Κατηχητικό περιεχόμενο:*

Βίοι, μαρτυρολόγια αρχικά στα σχολεία και έπειτα στα Μηναία για να διαβάζονται στις Εκκλησίες

Ενδιαφέρον για ιστορία κατήχησης: άσκησαν μεγάλη μορφωτική επίδραση

Συγγραφείς Συναξαρίων:

Κύριλλος Σκυθοπολίτης († 557): *Βίος αγίων*

Ιωάννης Μόσχος, Ευκρατάς († 619): «*Λειμών*»

Σωφρόνιος Ιεροσολύμων († 638): μαρτύριο Κύρου και Ιωάννου Αναργύρων, βίος Μαρίας Αιγυπτίας

Λεόντιος Νικοπόλεως Κύπρου (α΄ μισό 7^{ου} αι.): βίος Ιωάννη Ελεήμονος, Συμεών κατά Χριστόν σαλού

Μεθόδιος Κων/πόλεως († 847): Συναξάρια

Συμεών Μεταφραστής († 987): Συναξάρια

Διάσωση πολλών συναξαρίων σε κώδικες

Εκτύπωση συλλογών τους: προσφιλέσ μέσο θρησκευτικής αγωγής

5. *Υμνολογικό – διδακτικό περιεχόμενο:*

Φιλοστόργιος (οπαδός Αρείου): σύνθεση ασμάτων για διάδοση αίρεσης

> το άσμα χρησιμοποιήθηκε πολύ νωρίς για διδακτικούς σκοπούς από εκκλησιαστικούς

Οκτώηχος: θεολογικότητά της συνέβαλε τα μέγιστα στην εν Χριστώ μόρφωση και διάπλαση νεότητας

Χρήση της επί Τουρκοκρατίας ως κύριο αναγνωστικό στα «κρυφά» και φανερά σχολεία δικαιοδοσίας Εκκλησίας

Λειτουργικός πλούτος: μέσο καλλιέργειας

Πλήθος ηθικών, κατανυκτικών ποιημάτων ή συνάξεων αγίας Γραφής με διδακτικό – κατηχητικό περιεχόμενο

Ιγνάτιος Νικαίας (9^{ος} αι.): 143 τρίμετρους στίχους στον Αδάμ

Φίλιππος Σολιταρίου (Μονότροπος): *Διόπτρα και Κλαυθμοί*

Γ. Λαπίθου: διδακτικό ποίημα 1491 στίχων (PG 149, 1002–1046)

Νικηφόρος Κάλλιστος: δύο ποιήματα

α) «*Σύνοψις τῆς Θείας Γραφῆς*»

β) «*Συνοπτική πρὸς τὴν Θεϊαν Γραφήν*»

Θρησκευτικά ποιήματα στην κοινή γλώσσα:

α) «*Αμαρτωλῶν παράκλησις*» (12^{ος} αι.)

β) «*Στίχοι Θρηνητικοὶ Ἀδὰμ καὶ Παραδείσου*»

γ) Γ. Χούμνου, Εκλογή Παλαιάς Διαθήκης (15^{ος} αι.)

δ) Ζακυνθίου Μάρκου Δελαφαράνα (16^{ος} αι.): «*Ἱστορία ἐκ τῶν τοῦ Δανιὴλ καὶ τῆς Σωσάνης*»

Δημοτικά θρησκευτικά ποιήματα και:

Κατανυκτικά αλφάβητα

Συγγραφείς (χωρίς βεβαιότητα):

Γρηγόριος Θεολόγος, Νείλος ή Ηλίας σύγκελλος, Ιγνάτιος Διάκονος, Συμεών Μεταφραστής, Νικηφόρος Ουρανός

Εκδόθηκαν από W. Wagner, *Carmina Graece Medii Aevi* (1874)

Σε αυτά υπάγονται και τα θρησκευτικά δράματα (για ανάγνωση με δυτικές επιδράσεις)

Μαρτυρίες για δράματα από 10^ο αι.:

α) Πατριάρχης Θεοφύλακτος: εισήγαγε στην Αγία Σοφία σκηνική ορχήστρα για διαδραμάτιση χριστιανικών σκηνών

β) Ιωάννης Ευχαϊτών: εισαγωγή στους ναούς επισκοπής του παραστάσεις με ζωή Θεοτόκου

γ) Μιχαήλ Κηρουλάριος: επέτρεψε σε θίασο αναπαράσταση σκηνών ζωής Χριστού, Θεοτόκου, Προδρόμου, από το ιερό βήμα

Μοναδικό έργο αυτής της μορφής που περισώθηκε είναι το «*Ὁ Χριστὸς πάσχων*», 11^ο ή 12^ο αι., όχι Γρηγορίου Θεολόγου

Ιωάννης Δαμασκηνός: υπόθεση ότι έγραψε θρησκευτικό δράμα με τίτλο «*Σωσσάνα*» ως αντίδραση προς εικονομάχους

«*Θάλεια*» Αρείου, «*Ἀντιθάλεια*»: Ένδειξη ότι από τα πρώτα χρόνια Χριστιανισμού τα θρησκευτικά δράματα χρησιμοποιούνταν ως μέσα διαπαιδαγώγησης

Νεότερα θρησκευτικά δράματα: «*Θυσία του Αβραάμ*»

Συγγραφή 1635, α' έκδοση 1696

Προσφιλές ανάγνωσμα (πολλές εκδόσεις)